

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۳۴۹۵۲

مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران
تسبیت مدارک

۱۳۸۰ / ۲ / ۱۰

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

عنوان

بررسی نسبت مبانی کلام سیاسی شیعه با نظریه ولایت مطلقه فقیه

011744

استاد راهنما: دکتر حاتم قادری

استاد مشاور: آیت الله محمدهادی معرفت

نگارنده: غلامرضا بهروز لک

شهریور ۱۳۷۸

۳۴۹۵۲

تقدیم به پدر و مادرم

همانانی که بدون تشویق و حمایت ایشان چنین

موفقیتی برای من ممکن نبود.

فهرست مطالب

فهرست مطالب

تقدیم

یک	* مقدمه پژوهش
دو	طرح موضوع
چهار	سؤالات اصلی و فرعی
پنج	فرضیه پژوهش
پنج	روش پژوهش
پنج	مفاهیم و متغیرهای پژوهش
هفت	سابقه پژوهش
هشت	ضرورت و هدف پژوهش
نه	دامنه پژوهش
یازده	منابع پژوهش
شانزده	سازماندهی پژوهش
هفده	تقدیر

* فصل اول: چیستی کلام سیاسی و جایگاه آن در اندیشه سیاسی اسلام

۱	مقدمه
۲	تعریف کلام سیاسی و اهمیت آن
۴	تاریخچه کلام سیاسی
۶	بررسی نسبت کلام سیاسی با فلسفه سیاسی و ققه سیاسی
۸	جایگاه کلام سیاسی در طبقه‌بندی اندیشه سیاسی اسلامی
۱۴	نتیجه

* فصل دوم: مبانی معرفت شناختی و هستی شناختی کلام سیاسی شیعه

۱۵
۱۶ مقدمه
۱۷ □ مبانی معرفت شناختی کلام سیاسی شیعه
۱۷ چستی معرفت عقلی از دیدگاه متکلمان شیعی
۲۰ عقل و اقسام آن
۲۲ جایگاه عقل در کلام شیعه
۳۰ ارزش معرفتی حسن و قبح عقلی
۳۴ جایگاه حسن و قبح در کلام سیاسی شیعه
۳۶ □ مبانی هستی شناختی کلام سیاسی شیعه
۳۶ عدل و حکمت الهی
۳۸ مسأله اصلح در دنیا و آخرت
۴۰ اتقان نظام هستی و نفی شرور
۴۱ قاعده لطف
۴۵ اختیار آدمی و ارتباط آن با آزادی
۴۶ نتیجه

* فصل سوم: انسان شناسی و حسن تکالیف شرعی

۴۸
۴۹ مقدمه
۴۹ ماهیت و غایت وجود انسان
۵۲ چستی و چرایی تکالیف
۵۵ تکالیف عقلی و تکالیف شرعی
۵۷ شرایط تکالیف
۵۸ قلمرو تکالیف شرعی
۶۲ شریعت آسمانی در نگاه بشری

فهرست ح

۶۵ نبوت و شؤون پیامبر

۶۸ تکالیف شرعی و مقتضیات زمان

۷۱ نتیجه

*** فصل چهارم: مسأله امامت و رهبری** ۷۴

۷۵ مقدمه

۷۷ تعریف امامت

۸۱ □ مبادی مسأله امامت

۸۲ □ بررسی ادله امامت

۸۷ □ صفات امام

۹۶ □ امام شیعی و شریعت

۹۷ رابطه امام و مردم

۹۸ امامت و غیبت

۱۰۰ نتیجه

*** فصل پنجم: نظریه ولایت مطلقه فقیه** ۱۰۳

۱۰۴ مقدمه

۱۰۴ تاریخچه طرح نظریه ولایت مطلقه فقیه

۱۰۸ روند طرح نظریه ولایت مطلقه فقیه از دیدگاه امام خمینی (ره)

۱۱۱ مفهوم اطلاق در ولایت مطلقه فقیه

۱۱۶ بررسی ادله ولایت مطلقه فقیه

۱۱۷ اول) ادله عقلی مستقل:

۱۲۰ دوم) ادله عقلی غیر مستقل:

۱۲۱ ولایت فقیه یا فقها

۱۲۲ نتیجه

۱۲۴..... *** فصل ششم: عصر غیبت و ساختار سیاسی جامعه شیعی**

۱۲۵..... مقدمه

۱۲۶..... □ وجه کلامی مسأله حکومت در عصر غیبت

۱۳۰..... □ جایگاه مسأله حکومت در عصر غیبت در کلام شیعی

۱۳۲..... مروری بر مبانی کلام سیاسی کلاسیک شیعه

۱۳۵..... عصر غیبت و تکلیف جامعه شیعی

۱۴۴..... نتیجه

۱۴۶..... **نتیجه گیری**

۱۵۶..... **فهرست منابع**

مقدمہ پژوهش

* طرح موضوع

مسأله رابطه دین و سیاست، بدون تردید، یکی از دغدغه‌های ذهنی فرد دین‌دار و یکی از مسایل مهم و مورد توجه اندیشمند سیاسی است. چگونگی این ارتباط از جنبه‌های مختلفی می‌تواند می‌تواند مورد توجه واقع شود. یکی از این ابعاد، تبیین کلامی نسبت دین و سیاست می‌باشد. این امر از موضع دینداری صورت می‌پذیرد و دغدغه اصلی آن نخست تبیین این نسبت و سپس دفاع از این مواضع می‌باشد. با توجه به مبانی مختلف کلامی و با توجه به مبانی دینی مختلف ممکن است پاسخهای متفاوتی به این مسأله داده شود و ممکن است بر اساس برخی مبانی کلامی پاسخ منفی به رابطه دین و سیاست داده شده این دو از هم تفکیک یابند، چنانکه پاسخ مثبت و پیوند این دو نیز مبتنی بر مبانی خاصی خواهد بود.

بدون شک چنین پرسشی پیش‌روی یک متکلم شیعی نیز مطرح شده و او را بر آن می‌دارد تا به عنوان نظریه پرداز اعتقادی دین، بر اساس مبانی خاص پذیرفته شده در مشرب کلامی خویش به آن پاسخ دهد. ممکن است چنین پرسشی مورد غفلت یا تغافل واقع شده و پاسخ مناسب برای آن اندیشیده نشود، اما این امر هرگز بیانگر عدم صحت چنین پرسشی نخواهد بود. خوشبختانه در میان فرق مختلف اسلامی متکلمان شیعی، به دلیل نگرشهای خاص خویش، چنین پرسشی را در کانون مباحث خویش قرار داده و مسأله امامت و رهبری جامعه اسلامی را به عنوان یکی از اصول پنج‌گانه دین مطرح نموده آن را تبیین کرده‌اند. آنها در تبیین این مسأله و اثبات موضع خود بسیاری از فروع این بحث را نیز مطرح و پیگیری کرده‌اند. از این رو شاهد تک نگاریهای فراوانی در خصوص مسأله امامت نزد متکلمان شیعی هستیم که نمونه آن را از سوی متکلمان

بررسی نسبت مبانی کلام سیاسی شیعه با نظریه ولایت مطلقه فقیه.....

سنتی کمتر می توان یافت. در واقع این امر به نگرش آنها به مسئله امامت بر می گردد که آن را مسئله ای فرعی دانسته و طرح آن را در کتب کلامی صرفاً از باب دفع شبهات می دانند.

با این حال کلام شیعه به رغم داشتن ظرفیت خاصی برای طرح و بررسی مسایل اساسی سیاسی، به دلیل تمرکز بر مسئله امامت به عنوان اصلی اعتقادی، نتوانسته است، به دلایل مختلف تاریخی، تفریعات مستحدث و پرسشهای جدیدی را در ابعاد مختلف مسایل سیاسی طرح و پیگیری نماید. از این رو، به رغم وجود مجموعه های بزرگی چون «الشافی» سید مرتضی (ره) و «اللافین» علامه حلی که سعی نموده اند به تناسب دوره های تاریخی خویش ابعاد مختلف مسئله امامت را کاویده تبیین و روز آمد نمایند، به مرور زمان کتب کلامی بعدی به تکرار یافته های قبلی در این عرصه بسنده کرده و این مسئله را معمولاً در ضمن مجموعه های کلامی، و نه به صورت تک نگاری تفصیلی، دنبال کردند.

فرارسیدن عصر جدید و مقتضیات خاص آن و چالشهایی که برای مبانی اعتقادی ایجاد گردید، رویکرد مجدد به مبانی گذشته، بازنگری در روند پیشین و اتخاذ رویکردهای جدید را به این مسئله در میان اندیشمندان دینی ضروری ساخت. از این رو برای یافتن پرسشهای جدید، مبانی قبلی مورد بررسی و گاه بازنگری قرار گرفتند و سعی گردید پاسخهای مناسب، از یک سو مناسب با مبانی اعتقادی پیشین و از سوی دیگر با پرسشهای جدید، ارائه گردد.

احیاء و بازخیزی جریان اندیشه اسلامی و توجه به ابعاد کاویده نشده و پرسشهای جدید جویای پاسخ، متفکر دیندار را بر آن می دارد تا از یک سو به بررسی، نقادی و در موارد لزوم به بازنگری در مبانی کلامی سابق و از سوی دیگر به تأمل و کشف مبانی جدید بپردازد تا از عهده این تکلیف برآید. تلاشهای عالمان دینی و اندیشمندان دیندار در تاریخ معاصر، بی شک، تلاش در این راستا بوده است. اندیشه های جدیدی را که در مشروطیت مطرح شدند و سرانجام نظریه بسط یافته ولایت مطلقه فقیه را از سوی بینانگذار جمهوری اسلامی ایران می توان در این راستا سنجید.

نظریه ولایت مطلقه فقیه، به رغم سابقه آن در تفکر عالمانی چون نراقی، صاحب جواهر و

طرح کلی چهار

دیگران، بدون تردید پیشنهاد جدیدی برای تطبیق و تجویز برای شرایط جدید ایران بوده است. چنین نظریه‌ای، همچون دیگر نظریات سیاسی، مبتنی بر مبانی کلامی خاصی است. به نظر می‌رسد این نظریه با مبانی کلام کلاسیک شیعه ارتباط نزدیکی دارد. هدف پژوهش حاضر صرفاً بررسی نسبت نظریه ولایت مطلقه فقیه با مبانی کلام سیاسی کلاسیک شیعی می‌باشد. برای این منظور ابتدا لازم است تا مبانی کلام کلاسیک شیعی را در عرصه سیاست، که مادر اینجا - چنانکه در توضیح متغیرهای بحث مطرح خواهیم کرد - کلام سیاسی شیعه می‌نامیم، بررسی کنیم. سرانجام به هدف اصلی پژوهش، یعنی بررسی نسبت مبانی کلام سیاسی کلاسیک شیعه با نظریه ولایت مطلقه خواهیم پرداخت.

❖ سوالات اصلی و فرعی

سؤال اصلی و محوری پژوهش حاضر آنست که «مبانی کلام سیاسی کلاسیک شیعه چه نسبتی با نظریه ولایت مطلقه فقیه در عصر غیبت دارد؟»

سوالات فرعی این پژوهش نیز عبارتند از:

۱. مبانی معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی کلام سیاسی کلاسیک شیعه چیست؟
۲. دیدگاه کلام شیعی به انسان و ضرورت تکالیف شرعی و قلمرو آن چیست؟
۳. نگرش کلام شیعی به مسأله امامت و ریاست جامعه اسلامی چیست؟
۴. تکلیف جامعه اسلامی در عصر غیبت از لحاظ سیاسی چیست؟

❖ فرضیه پژوهش

در پاسخ به پرسش اصلی فرضیه زیر پیشنهاد می‌شود:

«مبانی کلام سیاسی کلاسیک شیعی مقتضی طرح نظریه ولایت مطلقه فقیه در عصر غیبت

می‌باشند.» (نسبت اقتضاء و تلازم)

فرضیه‌های بدیل نیز به شرح زیر پیشنهاد می‌شود که در پژوهش حاضر ابطال خواهد شد:

بررسی نسبت مبانی کلام سیاسی شیعه با نظریه ولایت مطلقه فقیه پنج

الف: «بین مبانی کلام سیاسی کلاسیک و نظریه ولایت مطلقه فقیه در عصر غیبت رابطه‌ای وجود ندارد.»

(نسبت تباین)

ب: «مبانی کلام سیاسی کلاسیک شیعی با نظریه ولایت مطلقه فقیه در عصر غیبت نامازگار است.» (نسبت

تضاد)

* روش پژوهش

پژوهش حاضر بر اساس روش توصیفی - تحلیلی صورت می‌پذیرد. ابتدا مبانی کلام سیاسی شیعی مطرح و سپس رابطه آن با نظریه ولایت فقیه در عصر غیبت تجزیه و تحلیل خواهد شد. پژوهش حاضر در صدد نفی و اثبات مبانی کلام سیاسی کلاسیک شیعی نبوده و صرفاً به توصیف آنها و تحلیل لوازم منطقی آنها پرداخته و در نهایت به سنجش نسبت آنها با نظریه مذکور می‌پردازد. این امر در قالب منطقی و فکری کلام شیعه صورت می‌پذیرد و به معنای اثبات یا رد عقلی نظریه ولایت مطلقه فقیه نمی‌باشد. بی‌شک چنین منظوری پژوهش مستقل دیگری را می‌طلبد.

* مفاهیم و متغیرهای پژوهش

مفاهیم پژوهش عبارتند از «کلام سیاسی کلاسیک شیعه»، «ولایت مطلقه فقیه» و «عصر غیبت».

اصطلاح «کلام سیاسی» بیانگر «مجموعه مباحثی است که برای تبیین درون دینی رابطه دین و سیاست و دفاع از مواضع دینی در این باب مطرح می‌شوند». هرچند در چنین رهیافتی برای تبیین رابطه دین و سیاست ممکن است از مجموعه مباحث برون دینی و فلسفه دین نیز استفاده شود اما عمده‌ترین ویژگی آن دغدغه دینداری آنست. از این حیث از «فلسفه دین» و «فلسفه سیاسی» که صرفاً و بدون هیچ دغدغه دینداری در صدد تبیین و تحریر واقعیت می‌باشند، تفکیک می‌یابد.

از سوی دیگر از «فقه سیاسی» در سنت اسلامی نیز به لحاظ آنکه «کلام سیاسی» به تبیین نظری چنین رابطه‌ای پرداخته و «فقه سیاسی» به تبیین حقوقی و تکلیف عملی مکلفان می‌پردازد، تمایز می‌یابد. هر چند به لحاظ استخدام استدلالهای عقلی در فقه و به تبع آن در فقه سیاسی، به عنوان یکی از ادله اربعه فقهی، کلام سیاسی و فقه سیاسی همپوشی می‌یابند اما به رغم اشتراک در روش، غایت این علوم آنها را از هم متمایز می‌سازد. غایت کلام سیاسی، تبیین نظری و دفاع از آموزه‌های سیاسی دین بوده و غایت فقه سیاسی، تبیین وظیفه عملی و جزئی مکلفان در عرصه‌های عمومی و سیاسی می‌باشد.

مراد از «کلام سیاسی کلاسیک شیعه» مجموعه مباحثی است که متکلمان شیعی، از آغاز پیدایش علم کلام تا ظهور عصر مدرن و رسوخ اندیشه‌های جدید غربی در جوامع اسلامی که تقریباً به دو‌یست سال گذشته برمی‌گردد. برای تبیین نظری نقش دین در امور اجتماعی و سیاسی مطرح کرده‌اند. هرچند این مباحث، همچون حکمت مدنی یا فلسفه سیاسی مجموعه منسجمی را شکل نمی‌دهد اما مباحث آن به عنوان بخشی از علم کلام مطرح و پیگیری شده‌اند. در واقع وضعیت «کلام سیاسی» در سنت اسلامی همانند «فقه سیاسی» است که به رغم وجود تک‌نگاریهای بسیار در هر دو، مجموعه مباحث آنها اغلب در ضمن مجموعه اصلی علوم کلام و فقه، به عنوان علوم جامع و واحد، دنبال شده‌اند. تفصیل مطلب در بیان روش کلام سیاسی در فصل نخست مطرح خواهد شد.

ولایت مطلقه فقیه یعنی ریاست و سرپرستی مطلق فقیه بر جامعه اسلامی و «اطلاق» گسترش دامنه ولایت فقیه است، تا آنجا که شریعت امتداد دارد و مسؤولیت اجرایی ولی فقیه در تمامی احکام انتظامی اسلام و در رابطه با تمامی مصالح امت می‌باشد و مانند دیگر ولایتها یک بعدی نخواهد بود.^(۱)

«ولایت مطلقه فقیه» در مقابل گونه‌های دیگر ولایت است که ولایت مقید به جهت و بعد خاص است. با این حال اطلاق ولایت، بی نهایت بودن و مطلق العنان بودن آن نبوده حداقل

۱. آیت الله معرفت، ولایت فقیه، قم، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی «التمهید»، ۱۳۷۷، ص ۷۴.

بررسی نسبت مبانی کلام سیاسی شیعه با نظریه ولایت مطلقه فقیه..... هفت

رعایت مصلحت جامعه اسلامی در آن قید شده است.^(۱) و در واقع هدف قائلان به ولایت مطلقه فقیه عدم تقید آن به امور حسبیه، احکام اولی و ثانوی، در صورت اقتضای مصالح عمومی جامعه اسلامی؛ می باشد.

مراد از «عصر غیبت» دوران غیبت امام معصوم شیعی می باشد که از سال ۲۶۱ ه. ق تاکنون را در بر می گیرد. طبق دیدگاه کلامی شیعه در عصر ظهور امام معصوم علیه السلام سرپرستی و ولایت جامعه اسلامی بر عهده آن حضرت می باشد.

به لحاظ متغیرهای پژوهش نیز «مبانی کلام سیاسی کلاسیک شیعی» متغیر مستقل و «نظریه ولایت مطلقه فقیه متغیر وابسته» پژوهش را شکل می دهد. از این رو بررسی نسبت متغیر وابسته با متغیر مستقل موضوع این پژوهش است.

* سابقه پژوهش

به رغم استخدام استدلالهای کلامی در مباحث سیاسی و بویژه بحث ولایت فقیه و مقالات پراکنده ای که در باب مبانی کلامی ولایت فقیه نوشته شده اند. پژوهش مستقلی در باب بحث نظری از کلام سیاسی شیعه از یک سو و سنجش نسبت مبانی کلام سیاسی کلاسیک شیعی با نظریه ولایت مطلقه فقیه، از سوی دیگر، تاکنون مشاهده نشده اند و اکثر مباحث مطرح شده به عنوان رویکردی تبعی و فرعی به کلام سیاسی یا در ضمن مباحث فقه سیاسی مطرح شده اند. از این رو به نظر نگارنده پژوهش مستقل در کلام سیاسی شیعی و همچنین بحثی کلامی از مسأله ولایت فقیه و در نهایت سنجش نسبت این نظریه با مبانی کلاسیک کلام سیاسی شیعه ضروری می باشد.

۱. صحیفه نور، مجموعه رهنمودهای امام خمینی، تهیه و جمع آوری مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، تیران، انتشارات شرکت سهامی چاپخانه وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۱، ج ۲۰، ص ۱۷۰.